

شرحی بر رساله حقوق امام سجاد(ع)

بحث در رساله حقوق با مقدمه ای مبنی بر شرح کلمه «حق» و توضیح کلمه «حقوق» آغاز شد. در دو جلسه گذشته، به معنای لغوی و اصطلاحی حق در علوم مختلف و حوزه های گوناگون اشاره کردیم. در علم حکمت و فلسفه، علم حقوق، علم سیاست، علم اخلاق، و نیز اجمالاً کاربردهای واژه حق در قرآن را بیان کردیم. نکته ای که الان باید به آن پاسخ دهیم، آن است که حق در این رساله و در این کلام و بیان امام سجاد(ع) به چه معناست؟ اگر بخواهیم در بین این معانی اصطلاحی، معنایی را که در این رساله بدان پرداخته شده ذکر کنیم، به دو معنا می توان اشاره کرد: یکی معنای حق در علم اخلاق و دیگری معنای حق در علم حقوق. یعنی عمدتاً حق اخلاقی و حق به معنای حقوقی در اینجا منظور امام سجاد(ع) است. حتی اگر در بین این دو معنا بخواهیم یک معنا را انتخاب کنیم، حق اخلاقی مقدم است.

اینکه امام سجاد(ع) می فرماید حق پدر و مادر بر فرزند چیست، حق فرزند بر پدر و مادر چیست، حق همسایه بر همسایه کدام است، حق زن بر شوهر، حق استاد بر شاگرد، حق شاگرد بر استاد، همه این حقوقی که ذکر شده، هم متضمن یک تکلیف اخلاقی است و هم یک تکلیف حقوقی.

تکلیف یعنی آنچه که انسان باید انجام دهد یا نباید آن را انجام دهد بلکه باید آن را ترک کند. گاهی اوقات پشتوانه این بایدها و نبایدها، قانون است و گاهی پشتوانه آنها اخلاق است. اگر پشتوانه این بایدها و نبایدها، حقوق و قانون باشد قهراً در دایره علم حقوق یک عوارض و آثاری - چه برای فرد و چه برای جامعه - دارد. درست است که برخی از این قوانین و تکالیف، الزامی است و برخی غیر الزامی اند؛ اما آن تکالیفی که باید و نباید قانونی در پشت آن قرار دارد، نوعاً همراه با یک ضمانت های اجرایی است که اگر کسی فلان کار را انجام بدهد، چنین کیفری دارد؛ مثلاً اگر کسی به همسرش فلان اجحافی را کند، فلان مجازات را دارد. اینها چیزهایی است که در دایره قوانین - که ما از آن به فقه یاد می کنیم - وجود دارد و علاوه بر آثار اخروی، در دنیا نیز برای آن کیفرها یا پاداش هایی قرار داده اند.

اما پشتوانه برخی بایدها و نبایدها، اخلاق است؛ یعنی آن حالت درونی انسان، ندای فطرت و وجدان انسان، آن دعوتی که درون انسان به سوی کمالات و فضیلت ها می شود و البته با نقل و عقل پشتیبانی می شود و شارع نیز آنها را بیان کرده، اینها می شود بایدها و نبایدهای اخلاقی که ضمانت اجرایی بیرونی ندارد و حتی چه بسا مجازات های دنیوی هم نداشته باشد؛ اما دو تأثیر مهم دارد:

یکی اینکه قطعاً همه اینها یک نقش مؤثری در استکمال نفس انسانی دارد و روح انسان را تقویت می کند، انسان را از مادیات به سوی تجرد و تقرب می کشاند؛ این امری است که شخص خود را با این معیارها بسنجد و ببیند که چقدر به این تکالیف و این بایدها و نبایدها توجه دارد. علاوه بر این، در عالم آخرت نیز بر آن اثر مترتب می شود. مثلاً اگر حقی از کسی زایل شود ولو در این دنیا مجازاتی برای آن قرار نداده اند، اما مسلماً اینها در آخرت بدون پاسخ نیست؛ مخصوصاً آن جا که به سایر مردم مربوط می شود که ما از آن تعبیر به «حق الناس» می کنیم. این حق باید در اینجا ادا شود؛ اگر ادا نشود حتماً به خاطر نادیده گرفتن این حقوق، انسان مورد بازخواست قرار می گیرد.

آنچه مجموعاً در رساله امام سجاده(ع) وارد شده و حقوقی که در این بیان نورانی مطرح شده، در درجه اول حق اخلاقی است؛ ولی حق اخلاقی به این معناست که رعایت این حقوق و ادای این حقوق، مقام معنوی انسان را بالا می برد و نادیده گرفتن آنها علاوه بر سقوط درجات انسان و دور شدن او از مقام قرب، مجازات‌های اخروی نیز به دنبال دارد. عمده حقوق اینها هستند؛ لذا عنایت داشته باشید که نسبت به این حقوقی که بعضاً در روایات ذکر می‌شود، نباید بی توجه باشیم. بله، اگر اینجا این حق را رعایت نکنی، نه دادگاه و نه قاضی و حاکم شرع شما را احضار نمی‌کند ولی مسلماً رعایت نکردن این حقوق باعث سقوط انسان است؛ یعنی انسان را بالا نمی‌برد و کامل نمی‌کند. برای اینکه حداقل خود انسان اوج بگیرد، شناخت این حقوق و رعایت آنها لازم است. بعلاوه در عالم برزخ و قیامت به خاطر نادیده گرفتن این حقوق، نه تنها از نعمت‌ها محروم می‌شود بلکه مؤاخذة و عذاب نیز در بسیاری از این موارد وجود دارد. البته در ضمن این حقوقی که امام سجاده(ع) نام بردند، برخی حقوق از جنس بایدها و نبایدهای قانونی و فقهی است؛ یعنی علاوه بر مجازات‌های اخروی، مجازات دنیوی نیز دارد.

این یک توضیح کلی بود درباره حق که ما در اینجا مطرح می‌کنیم. ما گاهی اینها را فهرست‌وار می‌خوانیم اما به این جهات توجه نمی‌کنیم. یک نکته دیگر مانده و آن اینکه این حقوق از کجا ناشی شده و منشأ این حقوق چیست.

«الحمد لله رب العالمین»